

Orientalismi Venäjällä¹

David Schimmelpenninck van der Oye

Erään apokryfisen anekdootin mukaan entisen Länsi-Saksan liittokansleri Konrad Adenauer teki joskus 1960-luvulla terävän huomautuksen lennolla Bonnista Moskovaan valtiovierailulle. Kun lentokone ylitti Elben ja saapui DDR:n ilmatilaan, liittokansleri katsoi ikkunasta alas Neuvostoliiton miehittämään Itä-Saksaan ja mutisi: "Sie betreten jetzt den Chinesischen Sektor" ("Olette nyt saapumassa kiinalaiselle vyöhykkeelle"). Tämä oli tietysti humoristinen viittaus Berliiniin jaettuna kaupunkina.

Adenauer ei ollut ensimmäinen saksalainen, joka piti Venäjää aasialaisena. Saksalainen ritarikunta luonnehti 1200-luvulla sotaretkiään Venäjää ja Novgorodin ruhtinas Aleksanteri Nevskiä vastaan ristiretkiksi. Kolmesataa vuotta myöhemmin, tsaari Iivana Julman valtakaudella, eräs saksalainen varoitti itäisen slaavivaltion uhan olevan verrattavissa pakanakansoihin tataareihin tai ottomaaneihin: "[Tsaari] on hyvin mahtava. Hän on

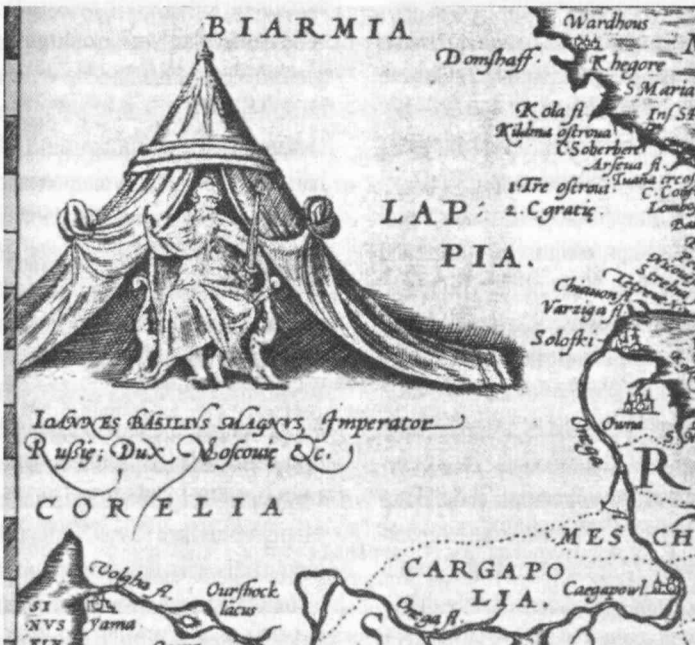
valmis valloittamaan Saksan nielaistuaan jo suuren osan Liivinmaasta... Voimme vain rukoilla Jumalan armoa ja sitä, ettemme koskaan (...) joudu hänen ikeensä alle, sillä hänen hirmuvaltansa olisi sellainen, että meidän olisi parempi olla kuolleita, olivat valloittajiamme sitten turkkilaisia, tataareja tai moskovalaisia." (Pelus 1982, 119-120.)

Samalla tavoin kuin ensimmäisen maailmansodan britit nimittivät vastustajaansa hunneiksi, kuvasi Wilhelm Saksa itäisen rintamansa vihollista Sisä-Aasian villoiksi nomadeiksi. Ja kun Adolf Hitlerin *Wehrmacht* kääntyi itään vuonna 1941, natsien propagandistit leimasivat

neuvostoliittolaiset jälleen epiteetillä "aasialainen". Käsitys venäläisistä aasialaisina ei kuulunut yksin saksalaisille. Moskovan Venäjän kaukainen sijainti Euroopan laitamilla, sen lähettäläiden eksoottiset asut ja sen hallitsijan rajaton itsevalta olivat omiaan vahvistamaan muidenkin eurooppalaisten käsitystä venä-

läisten aasialaisuudesta, kun he kohtasivat eksoottisen itäisen maan ensi kertaa.

Renessanssin aikana Moskovan ruhtinaskuntaa pidettiin yhtä itämaisena kuin Persiaa tai Kiinaa (Klug 1987, 265-289). Kun flaamilainen kartantekijä Abraham Ortelius julkaisi vuonna 1570 karttansa *Theat-*

Abraham Ortelius: *Theatrum Orbis Terrarum* (1570)

rum Orbis Terrarum, kuvasi hän Venäjän tsaarin mongolijurtassa (Pelus 1982, 317). Nelisenkymmentä vuotta myöhemmin Venäjällä laajalti matkustellut ranskalainen upseeri Jacques Margeret valitti monien eurooppalaisten olevan yhä tietämättömiä kristinuskon leviämisestä myös Unkarin itäpuolelle (Pelus 1982, 310). Toisaalta Shakespearen Englannissa “moskovalaiset muukalaiset” tai “skyytthirviöt” olivat näyttämön vakiohahmoja (Ruffmann 1952, 171).

Tämä käsitys elää edelleen. Meidän päiviimme saakka Venäjän eksoottisuus, itäinen maantieteellinen sijainti ja usein sortava hallinto ovat tukeneet läntistä käsitystä, että maa on pohjimmiltaan aasialainen. Ja tämä näkemys on tullut poliittiseen spektriin useista eri suunnista. Kun ranskalainen aristokraatti markiisi de Custine matkusti Venäjälle vuonna 1839, muistutti maa hänen mielestään suuresti kaukoitää “aasialaisten petollisesta, luihusta katseesta” aina autokraattiseen hallintoon eli “idän despotismiin” saakka (Custine 1989, 214, 230). Hänen mukaansa “olemme täällä Aasian rajoilla” (Custine 1989, 229). Toisaalta 1800-luvun radikaali taloustieteilijä Karl Marx piti tsaarin valtakuntaa “puoli-aasialaisena” ja “itämaisena despotismina” (Wittfogel 1963, 632). Myöhemmin sinologi Karl Wittfogel (1963) selitti Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän pettäneen itäiset juurensa². Vielä niinkin hiljattain kuin vuonna 1992 suositussa amerikkalaisessa *Time*-viikkolehdessä ilmaistiin huoli siitä, että “Venäjä saattaa lähteä aasialaiselle tielle” (Aikman 1992, 80).

Kaikki tämä muiden eurooppalaisten hämmennys Venäjän mannermaisesta identiteetistä tekee kysymyksen Venäjän omista idän-tulkinnoista entistä kiinnostavammaksi. Fjodor Dostojevskille asia oli verrattain yksinkertainen. “Mitä Aasia merkitsee meille?” oli hänen kuuluisa kysymyksensä kenraali Mihail Skobelevin valloittettua Geok Tepen linnakkeen Keski-Aasiassa vuonna 1881. Dostojevski vastasi itse: “Aasia tarjoaa ulospääsyn tulevalle kohtalollemme” (Dostojevski [1896] 1984, 32-33). Aasiassa venäläiset olivat tasavertaisia eurooppalaisten kanssa.

Dostojevskille, kenraali Skobelevin loistokkaiden Turkmenistanin riistoretkien ylistäjälle, itä oli valloittamisen kohde, joka täytyi valjastaa tsaarin ja

isänmaan kunniaksi. Tässä mielessä Dostojevski sopii hyvin orientalistin malliin sellaisena, kuin sen on määritellyt Edward Said, kirjallisuustieteilijä Columbian yliopistosta. Mutta Dostojevski ei varmaankaan puhunut kaikkien venäläisten puolesta pitäessään itää atavistisen imperialismiin kohteena pelkän valloittamisen vuoksi. Monilla kirjailijan maanmiehillä oli vähemmän suorasukainen näkemys Aasiasta.

Voidaanko siis puhua venäläisestä orientalismista? Tämä lyhyt artikkeli ei pyri antamaan lopullista vastausta kysymykseen siitä, missä määrin Saidin orientalmi-käsitys on sovellettavissa Venäjään. Se on työn alla olevan laajemman tutkimukseni aihe. Seuraavassa ehdotan ainoastaan, että Venäjän suhtautuminen Aasiaan ei ole niin suoraviivainen, kuin ehkä haluaisimme uskoa.

Bernard Lewis, arabisti Princetonin yliopistosta, korostaa, että 1970-luvun lopulle asti orientalmisanalla oli kaksi hyvin spesifistä merkitystä. Akaateemisena käsitteenä orientalmi viittasi idän — yleensä Keski- tai Lähi-idän — tutkimukseen. Orientalismi oli tieteellinen oppiaine, johon sisältyi muutaman varsin monimutkaisen kielen hallinta, ja sen harjoittajat olivat harvinainen ja jokseenkin omituinen laji. Toisaalta taidehistorioitsijoille orientalmi viittasi 1800-luvun maalaustaiteen koulukuntaan, johon kuuluivat sellaiset Lähi-idän aihepiiriä suosivat nimet kuin Ferdinand Delacroix, Eugene Fromentin ja Jean-Louis Gérôme. Molemmissa tapauksissa käsite oli neutraali eikä sisältänyt mitään negatiivisia konnotaatioita (Lewis 1993, 101). Kaikki tämä muutui kun Edward Saidin teos *Orientalism* ilmestyi vuonna 1978. Saidin julkaistua polemiikkinsa sana sai pejoratiivisen sävyn. Orientalismi ei enää merkinnyt tutisevien tietäjien marginaalisia tutkimuksia tai taiteellista eksotiikantavoittelua, vaan se nähtiin tärkeänä aseena läntisen imperialismiin arsenaalissa, älyllisenä keinona varmistaa lännen ylivoimaisuus idän kustannuksella. Saidin teoksen kantava ajatus on päähinänkuoressa, että läntisen tieteen idän tutkimiseen käyttämä välineistö on itse asiassa keino sortaa sitä. Länsi tekee sen ajatteleamalla itää “toisena”, mystisenä, feminisoituna, pahansuopana ja vaarallisena “kulttuurisena kilpailijana”.

Saidin mukaan eurooppalaiset näkevät maailman

täysin manikealaisten oppositioiden kautta. Rudyard Kiplingin sanoin: "Itä on itä ja länsi on länsi — ei kohtaa ne toisiaan."³ Ranskalaisen filosofin Michel Foucaultin perintö on selvä, erityisesti kun otetaan huomioon Foucaultin käsitys diskurssista, kielellisestä apparaatista, jonka avulla tiedon välittämistä tulee keino sortaa ja alistaa. Saidin mukaan orientalismi on "tieteellinen liike, jonka vastine empiriisen politiikan maailmassa on Euroopan harjoittama idän siirtomaiden valloittaminen ja hankkiminen" (Said 1986, 215).

Kun Said viittaa "länteen", hän tarkoittaa ennen kaikkea 1800-1900-lukujen Britanniaa ja Ranskaa. Hän jättää käytännössä huomiotta ne Euroopan valtiot, joissa vallitsee vahva orientalismin traditio, kuten Saksan, Alankomaat tai Venäjän. Venäjän orientalismi on erityisen kiintoisa poikkeus Saidin mallissa. Toisin kuin merellisten siirtomaavaltujen, Venäjän valloittamat alueet olivat sen rajanaapureita. Toisin kuin Englannilla ja Ranskalla, joiden "itä" sijaitsi merten takana, ei Venäjällä euraasialaisen maantieteellisen sijaintinsa vuoksi ollut maantieteellisiä rajaitoja metropolin ja idän välillä. Siten venäläisten "itsen" ja "toisen" välinen raja ei ole lainkaan yhtä selkeä.

Idän ollessa kyseessä Said on tahallisen epämääräinen. Hän keskittyy yleensä Lähi-itään ja Pohjois-Afrikkaan jättäen Keski- ja Itä-Aasian täysin huomiotta. Tämä on erityisen merkityksellistä Venäjän käsittelylle, sillä myös näiden alueiden kansoja hallittiin Pietarista. Eivätkä venäläisten mielipiteet näistä "toisista" aina käyneet yksiin. Niinpä esimerkiksi 1800-luvulla venäläisten käsitykset burjaateista, Itä-Siperian buddhalaisesta kansasta, erosivat suuresti Kaukasuksen islaminuskoisiin tšetšeeneihin liittyvistä käsityksistä. Vuonna 1993, viisi vuotta *Orientalism*-teoksen kirjoittamisen jälkeen, Edward Said laajensi teoriaansa teoksella *Culture and Imperialism* (Said 1993). Ei ollut yllättävää, että vertailevan kirjallisuudentutkimuksen professori käsitteli myös kaunokirjallisuutta orientalismin kautta. Tällä kertaa huomion kohteeksi tulivat esimerkiksi Joseph Conrad, Jane Austen ja Albert Camus. Teos sisältää myös luvun oopperasta. Giuseppe Verdin *Aida* Saidin mukaan "visuaalisena, musiikillisena ja teatraalisena esityksenä (...) vahvistaa Kaukoidän aseman poh-

jimmiltaan eksoottisena, etäisenä ja muinaisena alueena, jossa eurooppalaiset voivat panna toimeen tietynlaisia sotilaallisen voiman näytöksiä" (Said 1993, 112).

Molempiin Euraasian mantereihin rajoittuvana alueena Venäjän ambivalentti maantiede on usein herättänyt kansalaisissaan vastaavaa monimerkityksisyyttä kansallisen identiteetin käsittelyssä. Jo Kiovan suuriruhtinaskunnan aikaan 1000-1100-luvuilla Venäjä pyrki samastumaan Eurooppaan. Dynastian, kulttuurin, uskonnon ja kaupan siteet yhdistivät sen Skandinaviaan, Bysanttiin ja Euroopan keskiaikaisiin kuningaskuntiin. Mongolien valloitettua Venäjän 1200-luvulla yhteydet länteen kuitenkin katkesivat. Maa pysyi eristyksissä muusta Euroopasta jopa sen jälkeen, kun Moskovan suuriruhtinaskunta vapautui 1400-luvun lopulla Kultaisen ordan ikeestä.

Kun Pietari Suuri ja hänen seuraajansa aloittivat 1700-luvulla yritykset palauttaa Venäjä muun Euroopan yhteyteen, he kohtasivat voimakasta vastustusta monien alamaistensa taholta. Aluksi vastarinta kumpusi pääasiassa papistosta ja muista konservatiivisista yhteiskunnallisista ryhmistä, jotka kokivat lännen latinalaisen kulttuurin uhaksi omalle ortodoksiselle uskonnolle. Kuitenkin 1800-luvulle tultaessa jotkut saksalaisesta romantiikasta vaikutteita saaneet koulutetun eliitin jäsenet alkoivat myös esittää, ettei Venäjän paikka ollut lännessä. Tämä ryhmä, joka sai nimen slavofiilit, näki oman yhteiskuntansa eroavan jyrkästi latinalaisen maailman materialismista ja rationalismista. Slavofiilit eivät kuitenkaan pitäneet kansaansa aasialaisena (Sarkisyanz 1955, 203-204; Sarkisyanz 1954, 245; Riasanovsky 1972, 9-10). He uskoivat Venäjän identiteetin kuuluvan toisenlaiseen Eurooppaan, jonka menneisyys satoi heitä Bysantin ortodoksisen kirkon traditioihin ja muinaisten slaavien yhteisviljelyyn.

Oli silti olemassa myös venäläisiä, jotka kuvittelivat sukulaisuussuhteen idän kanssa. Nikolai Karamzin, 1800-luvun alun historioitsija, uskoi "Venäjän suuruuden olevan kaanien ansiota" esittäen, että tsaarien itsevaltius oli omaksuttu mongolien poliittisesta perinteestä (Vernadsky 1953, 333). Jotkut havaitsivat syvempää sukulaisuutta Aasian kanssa, kuten vuosisadanvaihteen runoilija Aleksandr Blok, joka julisti runossaan "Skyytit": "Vinot ja ahaat

silmät! Katsokaa / Skyyttejä! Synnyimme Aasiassa!”⁴ Toiset, kuten 1800-luvun lopun konservatiivisten sanomalehtien julkaisijat, ruhtinas Esper Uhtomski ja ruhtinas Vladimir Meštšerski, samastuivat Aasiaan, koska tunsivat vastenmielisyyttä eurooppalaista materialismia ja liberalismia kohtaan (Schimmelpenninck van der Oye 2001, 42-60; 203-204). Yksi sivujuonne tämänkaltaisessa ajattelutavassa on 1900-luvun alun aate, että Venäjä muodostaa erillisen “euraasialaisen” mantereen, johon sisältyy sekä eurooppalaisia että aasialaisia elementtejä.

Josif Stalinin tunnetusta lausahduksesta “Minäkin olen aasialainen” huolimatta suurinta osaa venäläisistä loukkaa tulla leimatuksi aasialaiseksi. Koulutetut venäläiset tuskin ovat Stalinin kanssa samaa mieltä monestakaan asiasta, he tuntuvat tänä päivänä olevan enemmän samaa mieltä entisen johtajansa Mihail Gorbatšovin kanssa tämän julistuksessa: “Me olemme eurooppalaisia” (Greenfield 1993, 191). Tietysti myös joitakin huomattavia poikkeuksia löytyy, kuten post-eurasianistin Lev Nikolajevitš Gumiljovin seuraajat, mutta he ovat selvä vähemmistö. Kuitenkaan venäläisten Eurooppaan identifioitumiseen ei välttämättä liity anti-patiaa Aasiaa kohtaan.

Aleksandr Etkind (2002) kuvailee osuvasti Saidin *Orientalismia* yhdeksi vaikuttavimmista humanistisista teoksista vuosikymmeniin. Oli vain ajan kysymys, milloin orientalismin tärkeyttä Venäjän-tutkimukselle alettiin pohtia. Tässä mielessä otollisinta tutkimusaineistoa tarjoaa monipuolinen kaunokirjallisuus 1800-luvun puolivälin Kaukasuksen sodista. Venäjän johtavat kirjailijat, kuten Aleksandr Puškin, Mihail Lermontov ja Leo Tolstoi, palvelivat kaikki alueella, ja tämä eksootinen sotaretki on painanut vahvan leimansa heidän teoksiinsa. Tämä genre on tuottanut jo yhden monografian, Susan Laytonin *Russian Literature and Empire* (Layton 1994) ja useita väitöskirjoja (Ram 1995, Hokanson 1994). Hiljattain intialainen tutkija Kalpana Sahni laajensi tarkastelukohtettaan maantieteellisesti Keski-Aasiaan ja ajallisesti neuvostokauteen teoksessaan *Crucifying the Orient* (Sahni 1997). Kuten otsikkokin paljastaa, hänen lähestymistapansa ei ole kovin puolueeton.

Kuitenkin on syytä kysyä, missä määrin Said soveltuu Venäjän tutkimiseen. Piakkoin *Orientalismin* ilmestymisen jälkeen Bernard Lewis (1993, 108) kritisoi teosta saksalaisen Kaukoidän-tutkimuksen huomiotta jättämisestä. Said torjui kritiikin, mutta havainto on silti tärkeä. Keskeistä Saidin väitteelle on ajatus siitä, että akateemisuus ja kolonialismi kulkevat rinta rinnan. Kuitenkin Saksan koloniaaliset intressit Lähi- ja Keski-Aasiassa olivat mitättömän pieniä orientalistisen koulukunnan kultakaudella. Saksalaisille tiedon ja vallan välillä ei näyttänyt olevan kiinteää yhteyttä ainakaan idän ollessa kyseessä. Tämä näkökulma on tärkeä myös Venäjän tapauksessa. Venäläiset tutkijat, erityisesti idästä kiinnostuneet, ovat saaneet vahvoja vaikutteita saksalaisesta tieteestä. Yleisestikin voidaan todeta, että Venäjän näkemykset Aasiasta ovat aina olleet kompleksisia. Jopa Aleksanteri II:n valtakaudella, kun kenraalit Tšernjajev, Kaufman ja Skobelev alistivat Keski-Aasian kaanikuntia, käsitykset idästä vaihtelivat ääripäästä toiseen. Toisaalta oli Skobelevin, Dostojevskin ja tutkimusmatkailija Nikolai Prževalskin mielenpiireet — he näkivät idän takapajuksena ja hyödyllisenä ainoastaan Venäjän valloituksen kohteena. Toisaalta monet muut näkivät Aasian paljon positiivisemmin.

Kritika-lehden sivuilla käydyssä keskustelussa korostettiin hiljattain tätä ongelmaa. Keskustelu lähti liikkeelle amerikkalaisen historioitsijan Nathaniel Knightin aiemmasta artikkelista *Slavic Review*-lehdessä (Knight 2000). Artikkelissaan Knight tutkii 1800-luvun kuuluisan orientalistin Vasili Vasiljevitsš Grigorjevin lähettämistä Orenburgiin sisäministeriön virkamieheksi. Grigorjevin — tiedemiehen, jonka intressit olivat paljossa vastakkaiset kuin esimiehillään — esimerkki kumoaa Saidin mallin tieteen ja valtiovallan käsi kädessä kulkevasta politiikasta. Toinen amerikkalainen historioitsija Adeb Khalid (2000) aloitti keskustelun viittaamalla Nikolai Petrovitš Ostroumovin uraan. Grigorjevista poiketen Ostroumov käytti innokkaasti islamin ja turkin kielien tietouttaan tsaarinvallan tukemiseen sen edetessä Aasian maiden ja kansojen pariin. Ostroumovin tapaus näyttäisi tukevan orientalismin teoriaa. Tavallaan sekä Knight että Khalid ovat kuitenkin oikeassa: jotkut venäläiset orientalistit eivät sovi Sa-

idin malliin, kun taas toiset sopivat. Niin ollen on mahdollonta pelkistää venäläisiä Aasian-tuntijoita ai-noastaan yhteen arkkityyppiin.

Grigorjevin esimerkki on kuitenkin hyödyllinen. Monet venäläiset orientalistit, vaikkeivät suinkaan kaikki, ovat yleensä suhtautuneet varsin positiivisesti ja kunnioituksella tutkimiinsa kansoihin. Pietarin, Kazanin, Moskovan ja muiden idäntutkimuksen keskusten johtohahmot ovat yleensä olleet varsin avarakatseisia ja kiihottomia, erityisesti Länsi-Euroopan 1800-luvun kollegoihin verrattuna. Sotilaallisen ylivallan saavuttaminen Keski-Aasiassa ei välttämättä sisältänyt akateemista ilkkumista idän takapajuisuudesta. Vuonna 1884, valitti eräs Kazanin teologisen akatemian professori kirjoittaessaan pyhän synodin prokuraattorin Konstantin Pobedonostevin puolesta: "... Pietarin ja [Moskovan] Lazarevin instituutin aasialaisten kielten [laitoksen] opiskelijat eivät sovi meidän aasialaisalueillemme, sillä he opiskelevat Aasian kansojen kirjallisuutta, historiaa ja etnografiaa objektiivisesti ja sisällyttävät tutkimukseen omia sympatioitaan".

Lisäkysymyksen aiheeseen tuo se, että monet venäläiset ovat olleet tietoisia omasta aasialaisesta perinnöstään. Tutkimuksessaan Kaukasuksen sotaretken kuvauksista venäläisessä kirjallisuudessa Susan Layton (1994) toteaa: "Venäjällä on todelliset kulttuuriset ja poliittiset juuret (...) Aasiassa, mikä teki Kaukoidästä sekä oman että toisen". Kuten Nathaniel Knight (2000) osoitti hiljattain, monet merkittävät keisarillisen venäläisen koulun orientalistit, kuten tšuvassi Jakinf Bitšurin, iranilaissyntyinen A.K. Kazem-Bek ja burjaatti Dorži Banzarov olivat itse kotoisin idästä.

Vaikka Edward Saidin teos ei olekaan monilta osin sovellettavissa sellaisenaan venäläiseen orientalismiin, herättää se silti kiinnostavia kysymyksiä tiedon ja vallan välisestä suhteesta. Venäläiset pyrkimykset tehdä tutkimusmatkoja itään ja tutkia ja ymmärtää sitä ovat usein olleet suorassa yhteydessä suurvaltapyrkimyksiin. Niinpä Maantieteen seurala oli läheiset yhteydet armeijaan, ja niiden pyrkimykset olivat usein samanlaisia. Paras esimerkki tämän yhteistyösuhteen toimivuudesta on Venäjän juhlittu Sisä-Aasian tutkija, Nikolai Prževalski. Vaikka Prževalski tunnetaan paremmin saavutuksistaan

tieteen alalla, kantoi hänkin upseerin epoletteja, ja hänen tutkimusmatkojaan rahoittivat sekä Maantieteellinen seura että pääesikunnan tiedusteluosasto (Schimmelpenninck van der Oye 2001, 25). Toisaalta monet 1800-luvun kuuluisat orientalistit, Isä Jakinf ja Osip Senkovski mukaanluettuna, olivat tiiviissä yhteydessä ulkoministeriöön. Ja Nathaniel Knight (2000, 96) muistuttaa meitä Vasili Grigorjevin valtionvirasta Orenburgissa Aasian tasankojen raja-alueella. Kuten olen osoittanut, Venäjän orientalismin ei aina ollut valtion mukautuvainen palvelija, mutta näiden kahden välillä vallitsi kiinteät suhteet.

Saidin kiinnostus kulttuurisiin representaatioihin muistuttaa meitä myös siitä, miten tärkeää on katsoa aikakauslehtien polemiikin taakse Venäjän maailmankatsomusta ymmärtääksemme. Kanadalaisen slavistin Barbara Heldtin mukaan "kirjallinen kuva toisesta maasta ja sen asukkaista (...) on usein se kuva, joka enemmistöllä on" (Heldt 1995, 171). Susan Layton, Katya Hokanson, Harsha Ram ja muut ovat jo osoittaneet, että 1800-luvun sotaretkeä Kaukasuksen "rauhottamiseksi" käsittelevä kirjallisuus voi kertoa jotakin venäläisten näkemyksestä idästä. Samalla tavoin myös maalaukset, painokuvat, musiikki, ooppera ja koristetaide ovat tärkeitä lähteitä, kun halutaan ymmärtää venäläisten käsityksiä idästä.

Kaksi esimerkkiä 1800-luvun taiteesta kuvaavat joitakin venäläisen orientalismin monimerkityksisyyksiä: 1800-luvun taiteilija Vasili Vereštšagin ja hänen aikalaisensa, säveltäjä Aleksandr Borodin. Vasili Vereštšagin oli Venäjän eturivin orientalistitaiteilija. 1860-luvun puolivälissä Vereštšagin opiskeli Pariisissa Ecole des Beaux-Artsissa mm. ranskalaisen orientalistin Gérômen oppilaana. Vuonna 1867, vietettyään jo jonkin aikaa Kaukasuksella, Vasili Vasiljevitš otti vastaan viran kenraali Konstantin Kaufmanin esikunnassa Turkmenistanissa. Vereštšagin vietti Keski-Aasiassa kolme vuotta. Seuraavina vuosikymmeninä Vereštšagin matkusti myös Intiaan ja Japaniin ja seurasi venäläisiä joukkoja Balkanille Turkin ja Venäjän sodan aikana.

Vereštšagin Keski-Aasian ja Turkin sotaretkien aikana maalaamia teoksia voidaan varmaankin pitää pasifistisina protesteina sodan kauhuja vastaan. Samalla Vasili Vasiljevitšin yksinomaan keskiaasialaisista aiheista maalaamat teokset kuvaavat idän sel-

västi mystisenä, vaarallisena ja pahansuopana. Teosten ollessa näytteillä Lontoossa vuonna 1873 Vereštšagin kirjoitti näyttelyluetteloon: “Keski-Aasian kansojen väestön on niin ilmeinen, sen taloudellinen ja sosiaalinen tilanne niin alhainen, että mitä pikemmin eurooppalainen sivistys (...) tunkeutuu sen alueelle, sen parempi” (Sketches 1873, 2).

Vereštšagin Lontoon-näyttelyn taulut ovat selvästi orientalistisia siten kuin Saidin teoria käsitteen määrittelee. Esimerkiksi *Tamerlanin ovet* (1872-1873) esittää idän mystisenä. Kaksi soturia vartioi 1300-luvun Tšinggis-kaanin perijäksi julistautuneen hallitsijan palatsin ovia Samarkandissa. *He juhlivat* (1871-1872) ilmentää Aasian uhkaa. Niin ikään Samarkandiin sijoitettu taulu esittää muinaisen Emirin kaupungin keskustoria, jolla Buharan soturit ja mulat riemuitsevat onnistuneesta taistelusta venäläisiä vastaan. Sotasaalis, kymmenen mustunutta venäläistä päätä, koristaa Shir-Darin moskeijan julkisivua. Toinen taulu *Lapsiorjan myynti* (1872), joka kuvaa idän pahantahtoisuutta ja esittää vanhoja, rikkaita turkmeeneja katsastamassa nuorta poikaa, ei juuri vaadi tulkintaa.

Kuitenkin Tšernjajevin, Kaufmanin ja Skobelevin säkenöivien voittojen aika Turkestanissa tuotti myös täysin toisenlaista taidetta. Aleksandr Borodin ooppera *Ruhtinas Igor* on tästä hyvä esimerkki. Berkeleyläinen musiikintutkija Richard Taruskinin mukaan Borodin ooppera “paljasti 1800-luvun venäläisessä orientalismissa kirjoittelussa vallitsevan subtekstin: Venäjän aseellinen idän-ekspansio oikeutettiin vetoamalla rasistisiin syihin” (Taruskin 1992, 1099). Borodin itse totesi: “*Ruhtinas Igor* on pohjimmiltaan kansallinen ooppera, ja sen voi olettaa kiinnostavan ainoastaan meitä venäläisiä, jotka mielellämme upotamme isänmaallisuutemme historiamme alkulähteille saakka...” Ei olisi vaikeaa päätellä, että Borodin näki Ruhtinas Igorin kiovalaisena Skobelevina, jonka hyökkäys Kontšak-kaanin ja Gzak-kaanin valtakuntiin oli 1100-luvun vastine Valkoisen Kenraalin hyökkäykselle Geok-Tepeen vuonna 1880.

Polovtsien edustama “toinen”, jota vastaan Igor on käymässä taisteluun, merkitsee uhkaa ja tuhoa. Mutta pelottavana vihollisenakin Borodin polovtsit kuvataan varsin myönteisessä valossa. Heidän

sotilaansa tuottavat paljon kurjuutta ja surua Kiovan valtakunnalle, mutta sota on sotaa. Omassa leirissään he ovat kunnioitettuja miehiä.

Borodin kuvaus kristitystä Kiovan Venäjältä on vähemmän mairitteleva. Heti kun Igor on lähtenyt sotaretkelleen, hänen vävyensä ruhtinas Galitski yrittää kaapata vallan ja aloittaa viinanhuuriset ryöstöorgiat. Skula ja Jeroška, kaksi hunsvottia, jotka esitellään oopperassa koomisina hahmoina, karkaaivat prologissa Igorin armeijasta, mutta IV näytöksessä he pelastavat tekopyhästi nahkansa kuuluttamalla Igorin paluun vankeudesta.

Miellyttävimpiä hahmoja oopperassa on polovtsien johtaja Kontšak-kaani. Vaikka Kontšak on urhea ja ovela soturi, hän suhtautuu kunnioittavasti ja arvostavasti myös vankiinsa, ruhtinas Igoriin. “Et ole vanki, vaan kunnioitettu vieraani”, hän vakuuttaa ruhtinaalle oopperan toisen näytöksen pitkässä duetossa. Kun Igor torjuu Kontšakin tarjouksen liittolaisuudesta, kaani laukaisee tilanteen naurulla ja kutsuu tanssitytöt sisään. Sukupuoliroolien yllättävässä nurin päin kääntymisessä Kontšak, itäinen, on kosija ja Igor vastustelevalle neito.

Ooppera päättyy onnellisesti minkä tahansa hyvän Hollywood-filmin tavoin. Igor pakenee ja hänen pojastaan Vladimiriasta tulee kaanin tyttären Kontšakovan puoliso. Borodin ooppera sävellettiin samaan aikaan kuin Vereštšagin maalasi taulunsa. Kuitenkin Borodin itä on hyvin toisenlainen kuin Vereštšagin. Säveltäjässä itsessään yhdistyivät sekä eurooppalainen että aasialainen veri, eivätkä länsi ja itä ole oopperassakaan “toinen” ja “itse”.

Borodinille itä ja länsi ovat saman kolikon kaksi puolta. Ruhtinas Igor ja Kontšak-kaani ovat molemmat Venäjän vallan esi-isiä. He ovat molemmat “itse”. “Polovtsien tataareja ei voi lopullisesti voittaa”, Borodin kirjoitti kerran (Dianin 1963, 325). Hänen käsityksensä mukaan Venäjä ei voittanut itää, vaan yhdistyi siihen, paljolti samalla tavoin kuin kristitty ruhtinas Vladimir Igorjevitš liittyi avioliiton kautta pakana-kaanin tyttäreeseen Kontšakovaan.

Venäjän näkemykset Aasiasta ovat aina olleet moniulotteisia. Toisessa päässä spektriä ovat sellaiset miehet kuin taiteilija Vasili Vereštšagin, joka näki idän takapajuisena ja hyödyllisenä ainoastaan Venäjän valloitusten kohteena. Oli kuitenkin paljon muita,

kuten Aleksandr Borodin, jotka näkivät Aasian paljon positiivisemmassa valossa. Venäjän maantiede, suhde länteen ja valtakunnan vuorovaikutuksen monimutkainen suhde itään ovat tehneet orientalismita paljon fragmentaarisemman. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö Edward Saidin teorioilla olisi merkitystä. Saidin tutkimus brittiläisistä ja ranskalaisista itä-käsityksistä herättää tärkeitä kysymyksiä, jotka ovat hyödyllisiä myös Venäjän tapauksessa. Se pakottaa meidät miettimään tarkemmin tutkimuksen ja tieteen vuorovaikutusta. Ja Said muistuttaa meitä, että taiteelliset ja kirjalliset representaatiot ovat myös päteviä tieteellisen tutkimuksen kohteita. Samalla orientalismin teoria edellyttää yksimielisyyttä, yhteistä näkemystä sekä Aasiasta että siitä miten suhtautua johonkin, jota ei yksinkertaisesti ollut olemassa.

Suomentanut Hanna Ruutu

Viitteet:

¹ Artikkelin on julkaistu venäjäksi julkaisussa *Ab Imperio* (Schimmelpenninck van der Oye 2002). Artikkelin perustuu Helsingin yliopistossa elokuussa 2001 ja AAASS:n vuosittaisessa kongressissa Denverissä marraskuussa 2000 pidettyihin esitelmiin sekä osittain aikaisemmin *International Journalissa* julkaistuun artikkeliin. Olen kiitollinen Aleksandr Etkindille kommentista.

² Ks. myös vastine Wittfogelin käsitykselle artikkelissa Riasanovsky (1963).

³ Suomennos: Hallitse, Britannia! : englantilaista runoutta. Porvoo: WSOY, 1929.

⁴ Suomennos: Neuvostolyriikkaa ; 1. Toim.: Natalia Baschmakoff, Pekka Pesonen, Raija Rymin. Helsinki: Tammi, 1975.

Lähteet:

- Aikman, David (1992), Russia Could Go the Asiatic Way. — *Time Magazine* 140, 1(6.7.1992), 80.
- Custine, Astolphe de (1989), *Empire of the Tsar: A Journey through Eternal Russia*. New York: Doubleday.
- Dianin, Sergei (1963), *Borodin*. London.
- Dostojevski, F.M. (1984), Geok Tepe. Tšto takoe Azija dlja nas? — *Polnoje sobranije sotšinenii*. T. 27. Leningrad. 32-33.
- Etkind, Aleksandr (2002), Bremja britogo tšeloveka, ili vnutrennjaja kolonizatsija Rossii. — *Ab Imperio* 1, 264-298.
- Greenfield, Liah (1993), *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heldt, Barbara (1995), "Japanese" in Russian Literature: Transforming Identities. — *A Hidden Fire: Russian and Japanese Cultural Encounters*. Ed. J. Thomas Rimer. Stanford: Stanford University Press. 170-183.
- Hokanson, Katya (1994), *Empire of the Imagination*. PhD Thesis: Stanford University.
- Khalid, Adeb (2000), Russian History and the Debate over Orientalism. — *Kritika* 1, 4 (Fall 2000), 691-699.
- Klug, Ekkehart (1987), Das "asiatische" Russland: Über die Entstehung eines europäischen Vorturteils. — *Historische Zeitschrift* 245, 2 (Oct. 1987), 265-289.
- Knight, Nathaniel (2000), Grigor'ev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire. — *Slavic Review* 59, 1, 42-73.
- Layton, Susan (1994), *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, Bernard (1993), *Islam and the West*. New York: Oxford University Press.
- Pelus, Marie-Louise (1982), Un des aspects d'une conscience européenne: la Russie vue d'Europe occidentale au XVIe siècle. — *La conscience européenne au XVe et XVIe siècles*. Paris: l'Ecole Normale Supérieure de Jeunes Filles. 309-325.
- Ram, Harsha (1995), *Geographies of Empire: The Poetics of Orientalism in Europe and Asia*. PhD Thesis: Yale University.
- Riasanovsky, Nicholas V. (1963), "Oriental Despotism" and Russia. — *Slavic Review* 22, 4 (Dec. 1963), 644-649.
- Riasanovsky, Nicholas V. (1972), Asia Through Russian Eyes. — *Asia and Russia: Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples*. Ed. Wayne S. Vucinich. Stanford: Hoover Ins-

- titution Press. 3-29.
- Ruffmann, Karl Heinz (1952), *Das Russlandbild im England Shakespeares*. Göttingen: Musterschmidt. Sahni, Kalpala (1997), *Crucifying the Orient: Russian Orientalism and the Colonization of Caucasus and Central Asia*. Bangkok: White Orchid Press.
- Said, Edward A. (1979), *Orientalism*. New York: Vintage.
- Said, Edward A. (1986), *Orientalism Reconsidered*. — *Literature, Politics and Theory*. Ed. Francis Barker et al. London: Methuen. 210-229.
- Said, Edward A. (1993), *Culture and Imperialism*. New York: Knopf.
- Sarkisyanz, Emanuel (1954), *Russian Attitudes Toward Asia*. — *Russian Review* 13, 4 (Oct. 1954), 245-254.
- Sarkisyanz, Emanuel (1955), *Russland und der Messianismus des Orients*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Schimmelpenninck van der Oye, David (2001), *Toward the Rising Sun: Russian Ideologies of Empire and the Path to War with Japan*. DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Schimmelpenninck van der Oye, David (2002), *Orientalizm — delo tonkoe*. — *Ab Imperio* 1, 249-264.
- Sketches (1873) = *Sketches of Central Asia by M. Basil Wereschagin. Exhibited in the Loan Gallery at the Crystal Palace*. London.
- Taruskin, Richard (1992), *Prince Igor*. — *The New Grove Dictionary of Opera*; 3. Ed. Stanley Sadie. London.
- Vernadsky, George (1953), *The Mongols and Russia*. New Haven: Yale University Press.
- Wittfogel, Karl A. (1963), *Russia and the East: A Comparison and Contrast*. — *Slavic Review* 22, 4 (Dec. 1963), 627-643.